

- підвищення рівня мотивації вчителя до участі в інноваційних процесах;
- розвиток професійно особистісних рис педагога.

Отже, в кінці XIX – на початку XX століть ідеї реформаторської педагогіки відіграли роль важливої умови й одночасно засобу формування вітчизняної педагогічної теорії і практики, збагачення інноваційного потенціалу українського учителя.

На нашу думку, звернення до прогресивного зарубіжного педагогічного досвіду на сучасному етапі розвитку української школи є необхідною умовою її поступального розвитку, що забезпечить успішне входження України в європейський і світовий освітній простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анри В. Современное состояние экспериментальной педагогики. Ее методы и задачи // Вестник воспитания. – 1899. – Апрель. – С. 88.
2. Аралов Игн. К. Победоносцев как педагог // Журнал Министерства народного просвещения. – 1907. – Октябрь. – № 444.
3. В інородчеській комісії // Світло. – 1914. – Лютий. – Кн. 6. – С. 56 – 62.
4. Мижувев П.Г. Очерк развития и современного состояния среднего образования в Англии // Русская школа. – 1897. – Апрель. – С. 108 – 247.
5. Музыченко А.Ф. На пути к демократизации школы // Русская школа. – 1907. – № 7 – 8. – С. 1 – 22.
6. Павлович О., Матвеев Ф. Ручной труд или слайд как предмет преподавания в элементарной школе // Русская школа. – 1890. – № 4. – С. 112 – 115.
7. Русова С. Ідейні підвалини школи // Світло. – 1913. – № 8. – С. 32 – 34.
8. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. – 1910. – № 1. – С. 15 – 22.
9. Русова С. Нова школа: Республіка молоді в Америці // Світло. – 1914. – № 7 – 8. – С. 10-14.
10. Чарнолуська Є. Мистецтво в школі // Світло. – 1912. – № 1. – С. 29 – 34.
11. Чепіга Я. Проект української школи // Світло. – 1913. – № 1. – С. 18 – 33.
12. Чепіга Я. Страх і кара // Світло. – 1912. – Березень – лютий. – С. 12 – 32.

УДК 37.013(091)410

М.Ю. Рисіна, В.І. Сенчуріна

*Сумський державний
педагогічний університет*

ГОЛОВНІ ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ СІМЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Відкритість сучасного українського суспільства, розширення діапазону спілкування з іншими народами, повернення України на міжнародний шлях розвитку світової цивілізації дають можливість національній системі виховання збагатитися кращими здобутками

світової і вітчизняної культури. У статті здійснено аналіз основних джерел сучасної сімейної педагогіки у Великій Британії.

Transparency of modern Ukrainian society, expansion of its contacts with other peoples, returning of Ukraine to the international way of development of world civilization give the opportunity to national upbringing system to be enriched with the best achievements of the world and national culture. The article is devoted to the analysis of the main sources of modern family pedagogics in Great Britain.

Традиції сімейного виховання мають глибокі історичні корені. Вони відображені в народній педагогіці, епосі, поезії, класичній літературі. Загальнолюдські цінності ніколи не втрачають своєї актуальності і дієвості, слід лише вміло обрати і знайти методи їх застосування на національному ґрунті. Саме в сім'ї формуються перші уявлення дитини про життя, його ціннісні орієнтації, соціальні настанови.

Значний внесок у розробку питань сімейного виховання зробили вітчизняні вчені: Г.С. Сковорода, О.В. Духнович, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, М.Г. Стельмахович та ін.

Проблеми сім'ї і сімейного виховання посідають належне місце у творчості Ч. Діккенса, Ш. Бронте, В. Теккерея, Дж. Голсуорсі, О. Уальда, Б. Шоу, Дж. Осборн.

Проблеми сучасної сім'ї та виховання в ній, тісної співпраці родини, школи та інших соціальних інституцій висвітлюють британські дослідники Т. Александер, Л. Бартон, Р. Вілмот, Л. Кінг, Дж. Льюїс, Д. Невіл, М. Олівер, А. Холсі, М. Янг, Дж. Дуглас, А. Едвардс, К. Мегіт, П. Найт та ін. В українській педагогічній науці аналізована нами проблема не була предметом будь-якого дослідження, що підтверджує актуальність нашої роботи.

Метою статті є історико-педагогічний аналіз особливостей виховних традицій народної педагогіки та класичної літератури у Великій Британії. Творче засвоєння британського досвіду може стати одним із чинників зміцнення інституту української сім'ї.

Незмінним кредо народної педагогіки є добрі подружні стосунки, злагода в домі, взаємна любов і повага чоловіка, до дружини, що створюють найсприятливішу основу для виховання дітей. «Шлюб навпіл зменшує горе, вдвічі збільшує радість і вчетверо – видатки», «Не всі, хто побралися, щастя допалися», – стверджують англійські прислів'я [1 – 2, 148].

Ідеалом британської народної педагогіки є повна сім'я: чоловік, жінка, діти. Кожна родина повинна мати дітей, адже вони наповнюють життя, продовжують

рід: «Children are poor men's riches» (Діти – багатство найбіднішої людини); бездітна сім'я заслуговує на співчуття. Народний епос стверджує це: «He that has no children knows not what is love» (Хто дітей не має, той любові не знає).

Значущими в британській народній педагогіці є взаємини батьків і дітей, глибока і самовіддана любов матері до дитини, осудження тих жінок і чоловіків, які, ставши мачухою чи вітчимом, обділили ласкою, теплом і турботою чужих дітей.

Однак виховання дітей, застерігають британські народні прислів'я, – це не лише радість, а й турбота; «Children are certain cares, but uncertain comforts» (З дітьми клопіт певний, тільки втіха непевна); виховання завжди пов'язане з великою відповідальністю: «Boys will be men» (Хлопчики колись стануть чоловіками); «It early pricks that will be a thorn» (Те, що рано колеться, колись буде справжнім шипом); «Woe to the kingdom whose king is a child» (Горе тому королівству, в якому королем є дитина) [5, 9]. Ці прислів'я застерігають від помилок у сімейному вихованні, які виникають внаслідок надмірної суворості, нехтування батьківськими обов'язками, чи, навпаки, потурання всім примхам дитини.

Погляди британського народу на сім'ю та сімейне виховання, втілені в кращих зразках народної творчості, були далі розвинуті англійськими гуманістами і відображені в творах письменників і поетів Великої Британії цієї епохи.

Джефрі Чосер був одним із перших, хто піднявся над суто середньовічним світосприйняттям і трактував питання любові та шлюбу в дусі народної педагогіки. На його думку, кохання повинно бути без класових перешкод, рівноправним – переконає Чосер («Легенда про славних жінок»).

Народну мудрість з питань сімейного виховання цінували перші англійські соціалісти-утопісти – Т. Мор і Дж. Уінстенлі. У творі «Золота книга про найкращий суспільний лад і про новий острів Утопія» Т. Мора сім'я є основною економічною і соціальною ланкою суспільства, тому до питання шлюбу утопісти підходять з усією серйозністю. На острові «Утопія» прийнято закон про створення сім'ї, яким регламентовано можливість жінки брати шлюб не раніше 18 років, а чоловіка – 22 років. Від чоловіків, як і від жінок, вимагається обов'язкова вірність шлюбу, і суворо карається той, хто порушує сімейний уклад. Засуджуються батько і мати, які не справилися з покладеним на них обов'язком виховання дітей [1].

В ідеальній общині Джерарда Уінстенлі головною виробничою і соціальною ланкою суспільства теж є сім'я, тому обов'язок навчати дитину ремесла і обробляти землю покладається на батька, який повинен показувати

приклад у поведінці, допомагати опанувати науки і ремесло. Сім'я закладає основи вихованості, дає початкові елементи знань, розвиває інтерес до навколишнього життя і слідує за тим, щоб діти займалися корисною діяльністю [1].

У педагогічну спадщину зрілого і пізнього Відродження суттєвий внесок зробив геніальний англійський письменник Вільям Шекспір.

Стосункам батьків і дітей присвячена трагедія В. Шекспіра «Король Лір». На початку Король Лір – величний і повновладний. Він вірить у цінність своєї особистості, а також в існування однієї для всіх непорушної моралі, за якою молодші шанують старших, діти покірні батькам, піддані – королю. Ціною великих страждань дістається Ліру істина про світ і людину, вміння розрізнити справжню любов наймолодшої дочки Корнелії від удаваної любові старших дочок.

Важливого значення сімейному вихованню надає в історії педагогіки англійський педагог XVII століття Джон Локк. Викриваючи сучасну йому школу, він формулює тезу про абсолютну цінність сімейного виховання: «...навіть хиби домашнього виховання незрівнянно корисніші, ніж знання і вміння, що набуваються в школі, тому краще нехай дитина, що виховується вдома, буде в дитинстві дещо несмілива – все це само собою відпаде, коли вона вступить у світ» [5, 227]. На батьків у системі Локка покладається вся відповідальність за виховання нащадків. Взаємини батьків і дітей повинні стати прикладом того, як контролювати свої бажання розумом.

Ідеї народної педагогіки з питань сімейного виховання розвинув у своїх працях англійський педагог і мислитель Герберт Спенсер. Практика виховання дітей у сім'ї потребує глибоких знань батьками правил і методів фізичного, розумового і морального виховання.

Ідею практичного виховання, що будується на сімейних традиціях, запропоновану Г. Спенсером, втілював англійський педагог Сесіл Редді. У 1889 році він відкрив у Абботсхольмі (Великобританія) школу нового типу, що мала здійснювати природне виховання духу і тіла в обстановці, яка нагадувала сімейну. Подібні школи відкрили пізніше його помічники: Дж. Бедлі (Великобританія), Герман Літц (Німеччина), Едмон Демолен (Франція). У цих школах-інтернатах, які отримали назву «Нові школі», учні жили разом з вихователями. Діти займалися фізичними вправами, ходили на екскурсії, працювали в майстернях, самі прибирали своє помешкання. Розумове виховання поєднувалось з фізичною працею (робота в саду, городі, фермі).

Дружня родинна атмосфера сприяла всебічному розвитку вихованців.

Народні ідеали вплинули на вихідні позиції великих британських мислителів, філософів, педагогів минулого і сучасності в розумінні суті, мети і завдань сімейного виховання, що в свою чергу збагатило народне розуміння основних напрямків формування особистості.

Головним завданням сучасної сім'ї є виховання дітей, гідних старших поколінь. У британських родинах формуються і зберігаються народні виховні традиції. Сімейні традиції емоційно насичені, відбивають етнічні, культурні, релігійні особливості родини, професійну належність її членів. Традиції завжди ґрунтуються на якійсь ідеї, моделі, цінності, досвіді родини. За своєю виховною суттю традиції сім'ї настільки різноманітні та багатофункціональні, відрізняються великим динамізмом, тому що вони швидко реагують на вимоги сучасного життя.

Збагачення змісту традицій сприяє повноцінній організації життєдіяльності сім'ї забезпечує взаєморозуміння між батьками й дітьми. Передаючись із покоління в покоління, традиції адаптуються до сучасного життя. Традиції задають певний напрям поведінки дитини і є основним засобом трансляції соціально-культурних цінностей, норм сім'ї, встановлення її зв'язків з оточенням.

Провідним фактором виховання є моральний клімат сім'ї. Родинне благополуччя визначається високим рівнем внутрішньосімейної моральності, духовності, задоволення емоційно-психологічних потреб. У хорошій сім'ї, де батько і мати живуть у злагоді, де панують стосунки взаємної поваги, перед дитиною розкривається все те, на чому стверджується її віра в людську красу, душевний спокій, рівновагу. Тому серед завдань сімейного виховання у британців чільне місце посідає створення атмосфери емоційної захищеності дитини, тепла, любові, умов для розвитку її почуттів і сприймань, самореалізації.

Мета, зміст, завдання сімейного виховання у Великій Британії співзвучні із загальноприйнятими у педагогічній науці. Але у той же час вони мають на собі відбиток матеріальної і духовної культури англійського народу, пов'язані з особливостями формування самобутнього англійського характеру і відповідно відображені у стилі життя і традиціях родинного виховання.

Основними засадами виховання в англійського народу стали свобода і незалежність, практичність та корисність для суспільства. Такий зміст трактується і його сімейною педагогікою, він спонукає вважати головним завданням фізичне загартування і формування характеру. Загальновизнаними рисами англійського характеру вважають: практичність, діловитість, працьовитість, величезна енергія, сильна воля і практичний розум, гордість і безмежна любов до своєї батьківщини, законслухняність, стабільність,

консерватизм, мовчазність і стриманість у почуттях. Вони майже не піддаються впливу часу і є однією з тих основ, на яких будується народна думка про виховання дитини в сім'ї.

Становленню вищевказаних рис підпорядковується стиль життя британців. Існує загальноприйнята думка, що британець завжди вірний сім'ї і родинному вогнищу. Вона відображена в такому народному прислів'ї: «There is no place like home» (Скрізь добре, а вдома найкраще). Сімейне життя нагадує ідеал спокою, злагоди, зручності. Традиційно англійці вважають свій рідний дім фортецею: «Every Englishmen's house is his castle» (Мій дім – моя фортеця). Це замок, маленька недоторкана держава, кордони якої нікому сторонньому порушувати не дозволяється. Така уява про дім як замок, фортецю проводить чітку межу між приватною і суспільною власністю. Вона свідчить про намагання британців жити в окремих помешканнях, бажано з невеликим садом, і всіляко чинити опір будівництву багатопверхових будинків, які знеособлюють дух сім'ї. Типовий британський будиночок є двоповерховим, знаходиться трохи далі від дороги і з усіх боків оточений невеликими деревами або кущами. Цю умовну огорожу легко подолати навіть 2-3-річній дитині. У такий спосіб британці оголошують всьому світу, що тут починається їх приватна власність. Саме у власному будинку плекають родинний дух з усією дбайливістю і любов'ю. Вони вкладають у слово «home» всю душу, і, мабуть, найкращий переклад не зможе передати істинну суть цього поняття. За висловом Джона Раскіна, сімейне вогнище – це священний храм, де не лише знаходиш захист від усіляких образ, а й позбуваєшся страху та сумнівів. Якщо ж він не виконує цієї функції і допускає можливість переступати поріг дому чужим, без згоди і любові інших, – це вже не англійський home, це не більш як шматочок зовнішнього світу, перекритий дахом.

Перше, що визначає характер жителів Британії – чітка організація сімейного життя і побуту. Їх завжди описували з великою повагою, як взірець для наслідування. В журналі «Бібліотека для читання» відзначалося, що Лондон, мабуть, – єдине в цілому світі місто, де сімейне життя поважають над усе, де любов до родинного побуту перетворилася у пристрасть [2, 167]. Англійці більше, ніж будь-який інший народ, піклуються про побутові зручності. Слово «комфорт» прийшло до нас із Англії і довгий час асоціювалося саме з цією країною. Описуючи затишок одного британського дому, В.Ф. Одоєвський лаконічно характеризував його: «Все було продумано з англійською передбачливістю для сімейного життя» [2, 167]. В.І. Даль був

вражений надзвичайним порядком і чистотою у будинку англійця Давідсона: «Все було влаштовано просто, але для практичної користі, не лише для одного вигляду, а для дійсного користування» [2, 167]. Організація побуту ще раз підтверджує думку, що англієць, звикши розраховувати лише на самого себе, відповідно до того облаштовує і своє сімейне життя.

Індивідуалізм родинного вогнища британців проникає і в їхнє сімейне життя та традиції виховання. Коло родини зводиться до тих її членів, що живуть разом. Англійська сім'я багато в чому до сьогоднішнього дня зберігає характер абсолютної монархії. Батька-англійця не посміють послухатися ні дружина, ні діти. Його бажання не обговорюються. Сини поважають, а дружина всіляко підтримує цю повагу своєю поведінкою. Він не обмежує себе заради дітей, не зобов'язується накопичувати гроші, щоб залишити у спадок після смерті. Багатовікова традиція вимагає від нього передати старшому синові родове помістя і дати хорошу освіту іншим дітям, щоб ті змогли самостійно заробляти на життя.

Англійка – вірна своєму чоловіку, дітям, їй притаманні фізична енергія і моральна твердість. Вона – любляча дружина і турботлива мати, але без надмірної ніжності до дітей. Мати-англійка не оберігає ні сина, ні доньку від небезпеки, а дає можливість самостійно пізнати життєві труднощі і навчитися долати їх.

Сімейне виховання базується на довірі та повазі. Дітей змалку фізично загартовують, вчать нести моральну відповідальність за свої вчинки, ненавидіти брехню. Ідеал британської сім'ї – рано стати самостійним, одружитися за коханням, мати здорових дітей, багато заробляти, нічого не відкладати, жити в повному достатку, багато подорожувати і при цьому не втрачати ні хвилини. Незалежність, індивідуалізм, простір для розвитку особистості складають найсуттєвіші ознаки сімейного виховання британців. Це повністю відповідає англійському духу і поглядам суспільства, які перш за все вимагають від своїх членів особистої енергії та ініціативи, фізичної загартованості та твердого характеру.

Цим завданням підпорядковані і принципи сімейного виховання у Великій Британії. Вони є переконаннями, нормою, правилом, якими керуються батьки з метою формування в молодого покоління витривалості, здатності організму боротися за існування, моральної стійкості. Народна виховна практика британців у сім'ї тісно пов'язана з життям і це цілком зрозуміло, адже її основна мета – підготувати молодь до активної участі у виробничій, суспільній, духовній діяльності. «Щоб дізнатися, що таке добро, треба відчувати це на життєвому досвіді», – переконані британці. Англійські прислів'я

розкривають сутність буття, показують необхідність підготовки до життєвих труднощів, щоб уміти стійко протистояти їм: «Life is not a bed of roses» (Життя прожити – не поле перейти); «Life is great if you don't weaken» (Життя чудове, якщо людина не падає духом) [3, 27].

У сімейному вихованні британців знаходить своє втілення і принцип природовідповідності, за яким дитина розглядається як частина природи і підпорядкована її основним законам. Дж. Локк підкреслював, що батьки, заохочуючи примхи дітей і пестячи їх, поки вони ще малі, псують їхні природні нахили. У народних уявленнях про виховання відображена відповідність цього процесу особливостям природи дитини: «Soon ripe-soon rotten» (Те, що швидко досягає, швидко й псується); «As the tree so the fruit» (Дерево пізнається за плодом) [5, 9]. І народна, і наукова педагогіка Великої Британії впродовж багатовікової історії утверджували у сімейному вихованні принцип урахування вікових та індивідуальних анатомічних, фізіологічних, психологічних особливостей. Дж. Локк вимагав, щоб зміст і методи виховання відповідали віку, життєвому досвіду, силам і можливостям дітей, їх індивідуальним особливостям. Сімейне виховання у британців будувалося не лише на урахуванні особливостей кожної вікової групи, а й статі. Традиційно хлопчики здебільшого працювали з батьком, здобували освіту, набували професійної майстерності; дівчатка готувалися стати добрими господинями, вірними дружинами і турботливими матерями [5, 54].

Виховання в сім'ї вимагає від батьків систематичності, послідовності, узгодженості виховних впливів. Г. Спенсер називав непослідовність у сімейному вихованні найгіршим злом у моральному вихованні. На його думку, та мати, котра постійно погрожує дитині то тим, то іншим покаранням і рідко втілює свої погрози, швидко руч віддає накази і, опам'ятавшись, відразу відмінняє їх, до одного і того ж вчинку ставиться сьогодні суворо, а завтра – ні, готує багато бід і для себе, і для дітей.

У британського народу найбільшим авторитетом користуються батьки, котрі вимогливо ставляться до своїх дітей: «One father is enough to govern one hundred sons» (Одного батька достатньо, щоб керувати сотнею синів); «One father is more than a hundred school masters» (Один батько значить більше, ніж сотня учителів) [5, 54].

Британська сімейна педагогіка твердить, що вимоги батьків повинні бути доцільними, зрозумілими, посильними, справедливими, систематичними і послідовними. Дж. Локк наголошував ще й на тому, що дорослі неодмінно

повинні дотримуватися єдності вимог у вихованні і однаково реагувати на вчинки дітей.

Секрет формування високої самооцінки у британців полягає у доброзичливому ставленні до дитини, повазі до неї, готовності прийняти її такою, якою вона є, і водночас уміти контролювати, вимагати виконання певних правил, обумовлених її роллю в сім'ї. Дитина в очах дорослих британців – це самостійна людина, у якої вміло виховується любов до свободи і почуття самоповаги, тобто те, що формує розвинену особистість з почуттям власної гідності.

Отже, можна виділити такі основні принципи, використані британською етнопедагогікою в сімейному вихованні: гуманізм, зв'язок виховання з життям, врахування вікових та індивідуальних особливостей, виховання в праці, систематичність і послідовність, єдність вимог і поваги до особистості, поєднання керівництва з боку дорослого з розвитком самостійності та ініціативи дитини, а також провідної ролі родинного впливу в процесі загального виховання.

Можна стверджувати, що мета, зміст, завдання і принципи сімейного виховання британців спрямовані на всебічну підготовку дитини до життя. У них відображені і знаходять подальший розвиток загальноприйняті у всьому світі думки про виховання. Проте особливості матеріального і духовного розвитку країни, національного характеру, стилю сімейного життя і взаємин висувають на перший план у вихованні фізичне загартування і формування характеру, підпорядковуючи їм мету, зміст, завдання і принципи.

Таким чином педагогічні погляди британського народу на сім'ю та сімейне виховання зародилися в глибоку давнину, тому народна мудрість британців є втіленням багатвікової педагогічної культури і досвіду виховання, що знайшла своє відображення в епосі, фольклорі: казках, прислів'ях, приказках, баладах, віршових та драматичних творах британських письменників і поетів.

Головною функцією британської сім'ї залишається виховання підростаючого покоління. Історично сформована британська система сімейного виховання забезпечує засвоєння дітьми визначеного кола знань і духовних орієнтирів, зумовлених етнопсихологічними та культурно-історичними надбаннями британців, що відповідають вимогам саме британського суспільства і відображені у стилі життя і засобах сімейного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василькова Ю.В. Социалисты-утописты об образовании и воспитании. – 181 с.

2. Ерофеев Н.А. Туманный Альбион: Англия и англичане глазами русских 1825–1853 гг. – М.: Наука, 1982. – 320 с.
3. Євтух М.Б., Тадаєва М.І. Етнопедагогічні традиції виховання у Великій Британії. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. – 181 с.
4. Хрестоматія з історії педагогіки / За ред. Мозгового І.П. – Ч. II: Зарубіжна школа і педагогіка. – Суми, 2006. – 198 с.
5. Fergusson R. Dictionary of Proverbs. – L: Penguin Books, 1983. – 331 с.

УДК 37.033

І.В. Удовиченко

Сумський обласний інститут

післядипломної педагогічної освіти

НАСТУПНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

У статті розглядається проблема реалізації принципу наступності екологічної освіти і виховання учнів початкової й середньої ланки основної школи у процесі вивчення природничих дисциплін в Україні та за кордоном в історико-генетичному контексті.

The problem of realization of the principle of succession of ecological education and upbringing in elementary and secondary schools in the process of studying sciences in Ukraine and abroad in the context of history and genetics is considered in this article.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується швидкими темпами зростання низки негативних факторів деградації природи та людської моралі, конфліктом між техносферою і біосферою, ноосферою й природним середовищем. З огляду на це необхідним є детальне дослідження особливостей функціонування екосистем усіх рівнів, виявлення нових закономірностей у взаємовідносинах людини й природного середовища, затвердженні нових міжнародних угод екологічного спрямування та здійснення заходів щодо охорони природи.

Отже, людству необхідна нова філософія життя, висока екологічна вихованість і свідомість. Вирішальну роль у здійсненні переорієнтації напрямів і характеру майбутнього розвитку суспільства та гармонізації відносин між людиною й природою через декілька років відіграватиме сучасна молодь. Тому необхідним є підвищення рівня екологічної вихованості та загальної культури особистості, оволодіння нею знаннями про напрями розвитку суспільства й природи у ХХІ столітті, складними екологічними законами та принципами функціонування екосистем і біосфери, про життєдайні зв'язки між людством і